

УДК 340.12

V. Desiatnyk

THE PROBLEM OF THE EMPIRICAL BASIS OF SCIENTIFIC THEORIES

В.О. Десятник

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного та трудового права, адвокат
Київський університет права
Національної академії наук України*

ПРОБЛЕМА ЕМПІРИЧНОГО БАЗИСУ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ

«В емпіричному базисі об'єктивної науки, таким чином, немає нічого «абсолютного». Наука не спочиває на твердому фундаменті фактів...».

К.Р. Поппер

«Міркування К. Поппера ведуть до висновку кардинальної важливості: емпіричний базис наукових теорій не має абсолютного й безперечного гаранта. Він також може піддаватися критиці, перевірятися й переглядатися».

З.А. Сокулер

Постановка проблеми. Пробно висунута автором цієї статті фундаментальна логіко-методологічна концепція критично-правового мислення¹ ґрунтується на одному із впливових напрямків західної філософії науки «критичний розум»². Ця філософія науки, на відміну від української філософії юри-

¹ Див. мою концептуальну статтю «Критично-правове мислення» // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3.

² Засновником філософії науки «критичний розум» є Карл Раймунд Поппер (1902–1994), австро-англійський філософ, один із найвидатніших філософів ХХ ст., логік, методолог, автор всесвітньовідомих праць: «Відкрите суспільство та його вороги»,

дичної науки, аргументовано вважає, що в науці не можуть існувати висловлювання, які не можна було б перевірити, а отже, в ній не може бути й висловлювань, які не можна було б спростувати, спростувавши деякі з їхніх наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософи В.М. Садовський, З.А. Сокулер, І.З. Шишков, Д.П. Сепетий та ін. поділяють погляди філософії науки «критичний розум» щодо проблеми емпіричного базису наукових теорій.

Натомість українська філософія юридичної науки дотримується традиційної теорії пізнання. Так, акад. П.М. Рабінович рекомендує не відходити «від доведених суспільним досвідом аксіоматичних постулатів наукового пізнання», зокрема таких, як «обов'язковість встановлення об'єктивної істини, достовірність якої можна довести й перевірити, спираючись на такий досвід, як на її надійний об'єктивний критерій» [1, с. 20]; акад. М.І. Козюбра вважає, що до методів наукового пізнання належить «вимога підтвердження будь-яких суджень й обґрунтувань... ..емпіричними даними» [2, с. 24]; проф. М.С. Кельман розглядає сучасну науку як діяльність з виробництва, зокрема, достовірного, обґрунтованого знання [3, с. 7].

Метою дослідження є спроба розуміння, пояснення позицій філософії науки «критичний розум» щодо проблеми емпіричного базису наукових теорій. Ці позиції разом із антиіндуктивізмом, критерієм науковості теорій, яким є їх принципова спростовність, гіпотетичністю наукового знання його об'єктивністю та зростанням, методологією, науковим методом тощо¹ є засадами філософії науки «критичний розум», а отже, й пробно висунутої мною логіко-методологічної концепції критично-правового мислення.

Основні результати дослідження.

1. Базисні висловлювання та їх призначення. Розгляд проблеми емпіричного базису науки К.Поппер розпочинає в сьомому розділі знаменитої праці «Логіка наукового дослідження». Для того, щоб спростовність у принципі, пише він, могла бути застосована як критерій науковості теорій, необхідно мати в нашому розпорядженні сингулярні висловлювання, які могли б слугувати передумовами в спростувальних виведеннях. (Звісно ж, пояснює П. Бернайс, К. Поппер не має на увазі, що будь-яке наукове висловлювання дійсно спростовується — це було б воістину катастрофою. Він має на увазі «спростовність в принципі». Це означає, що теорія чи висловлювання, що розглядається, повинні мати такі наслідки, які за своєю формою й характером допускають можливість виявитися хибними). [4, с. 154]. Отже, продовжує К. Поппер, на перший погляд його критерій, мабуть, тільки переміщує проблему й веде назад від питання про емпіричний характер теорій до питання про

«Злиденність історизму», «Логіка наукового дослідження», «Припущення та спростування», «Об'єктивне знання» та численних інших фундаментальних досліджень із логіки й методології науки — В.Д.

¹ Опис цих методологічних засад див. в моїх статтях, опублікованих: Часопис Київського університету права (2013. — № 4; 2014. — №1–4; 2015. — № 1–4; 2016. — № 1), журнал «Юридична наука». — 2016. — № 3 та Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України (2016. — № 7, 8).

емпіричний характер сингулярних висловлювань. Однак навіть якщо це й так, пояснює він, ми все ж просуваємося вперед. У практиці наукового дослідження питання науковості набуває першочергового значення саме щодо теоретичних систем, в той час як сумніви щодо емпіричного характеру сингулярних висловлювань виникають рідко. Роль, яку проблеми, пов'язані з емпіричним базисом, тобто проблеми щодо емпіричного характеру сингулярних висловлювань та способів їх перевірки, відіграють у логіці науки, дещо відрізняється від тієї ролі, яку відіграє більшість інших важливих проблем. Останні перебувають у тісному зв'язку з практикою дослідження, тоді як проблеми емпіричного базису майже винятково належать до сфери теорії пізнання. К. Попперу доведеться зайнятися розглядом цих проблем, оскільки вони породили багато незрозуміlostей. Це особливо стосується відношення між чуттєвим досвідом та базисними висловлюваннями. Твердження, названі К. Поппером «базисними висловлюваннями», або «базисними судженнями», являють собою висловлювання, які можуть слугувати передумовами емпіричного спростування; коротко кажучи, це висловлювання про поодинокий факт. Часто вважають, зазначає К. Поппер, що чуттєвий досвід так чи інакше виправдовує базисні висловлювання. Стверджується, що такі висловлювання «ґрунтуються» на цьому досвіді, що істинність їх стає «явною» в процесі цього досвіду, що досвід робить їх істинність «очевидною» тощо. Усі твердження такого роду чітко висловлюють тенденцію підкреслення тісного зв'язку між базисними висловлюваннями й нашим чуттєвим досвідом. Однак разом з тим справедливо вважається, що висловлювання можуть бути логічно виправдані тільки за допомогою висловлювань. Тому зв'язок між сприйняттями та висловлюваннями залишається вельми туманним, він описується за допомогою незрозумілих виразів, які нічого не прояснюють, а тільки маскують труднощі або в кращому випадку описують їх в загальних рисах за допомогою метафор. К. Поппер вважає, що вирішення цієї проблеми можна легко знайти, якщо, як і раніше, відокремити психологічний аспект цієї проблеми від її логічних і методологічних аспектів. Слід чітко розділити, з одного боку, наш суб'єктивний досвід або наше почуття впевненості, які ніколи не можуть виправдати жодне висловлювання (хоча, звісно, вони можуть слугувати предметом психологічного дослідження), та, з іншого боку, об'єктивні логічні відносини, які мають місце між різними системами наукових висловлювань і всередині кожної з них [5, с. 21–22].

2. Чуттєвий досвід як емпіричний базис. Трилема Я. Фріза. В розділі 7 «Логіки наукового дослідження» К. Поппер звів питання про спростовність теорій до питання про спростовність тих сингулярних висловлювань, які він назвав базисними. Главу V (розділи 25–30) цієї праці він розпочинає питаннями: До якого ж виду сингулярних висловлювань відносяться базисні висловлювання? Як можна їх спростувати? Можливо, для дослідника практика такого роду питання не представляють інтересу. Однак пов'язані з цією проблемою неясності й непорозуміння змушують його обговорити її більш детально [5, с. 74]. Вчення про зведення емпіричних наук до сприйняттям наших органів почуттів, і отже, до нашого чуттєвого досвіду, є таким, що багатьма воно при-

ймається просто на віру, як очевидне. Однак це вчення безпосередньо пов'язане з індуктивною логікою й тому відкидається К. Поппером разом з нею. Навряд чи яка-небудь інша епістемологічна проблема, відзначає він, так сильно постраждала від змішання психології й логіки, як проблема базису висловлювань про досвід. Для формулювання свого вирішення проблеми емпіричного базису К. Поппер використовує концептуальні рамки так званої трилеми німецького філософа Я. Фріза [6, с. 49]. За його вченням, якщо ми хочемо уникнути догматичного прийняття наукових висловлювань, то повинні вміти їх виправдовувати. Якщо до того ж ми вимагаємо виправдання ґрунтовними в логічному сенсі аргументами, то нам доведеться прийняти принцип, згідно з яким висловлювання можуть бути виправдані тільки за допомогою висловлювань. У результаті вимога логічного виправдання всіх висловлювань необхідно веде до нескінченного регресу. Якщо ж ми бажаємо уникнути й небезпеки догматизму, й загрози нескінченного регресу, то єдино можливим виходом для нас виявляється звернення до психологізму, тобто до вчення про те, що висловлювання можуть бути виправдані не лише за допомогою висловлювань, але також й за допомогою чуттєвого досвіду. Зіткнувшись з такою трилемою (або догматизм, або нескінченний регрес, або психологізм) Я. Фріз, а разом з ним майже всі епістемологи, які прагнуть пояснити наше емпіричне знання, вибрали психологізм. Зазвичай при дослідженні цієї проблеми, зауважує К. Поппер, не заходять так далеко. В епістемологічних вченнях позитивізму положення про те, що емпіричні наукові висловлювання «говорять про наш чуттєвий досвід», вважається само собою зрозумілим. (Класична епістемологія не усвідомлює, що не може бути чистого сприйняття, чистих даних, точно так само, як не може бути чистої мови спостереження, оскільки всі мови пронизані теоріями та міфами [7, гл. 3, с. 106–152]). Це вчення позитивізму, на думку К. Поппера, терпить крах при розгляді проблем індукції та універсалій. Ми просто не можемо сформулювати наукове висловлювання, що не виходило б далеко за межі того, що з достовірністю може бути пізнане «на основі безпосереднього чуттєвого досвіду». У кожному описі використовуються *універсальні* імена (символи, поняття); кожне висловлювання за своїм характером є теорією, гіпотезою [5, с. 74–76]. (З.А. Сокулер: «На основі чуттєвих даних взагалі не можна обґрунтувати жодного твердження, бо будь-яке речення, навіть чисто емпіричне, містить загальні поняття, тоді як чуттєвий досвід завжди поодинокий» [8, с. 11]). Погляд, який К. Поппер назвав «психологізмом», досі служить опорою сучасної теорії емпіричного базису, навіть якщо її захисники й не говорять про сприйняття та чуттєвий досвід, а замість цього — про «речення», які представляють чуттєвий досвід. Такі речення названі ними *протокольними реченнями*. Теорія протокольних речень є не що інше, як психологізм, переведений у формальний спосіб мовлення. Протокольні речення, як вказує сам термін, повинні бути *записами або протоколами безпосередніх спостережень або сприймань* [5, с. 76, 78]. Усупереч цьому, К. Поппер в пізніших своїх працях неодноразово підкреслював гіпотетичний і теоретичний характер усіх спостережень та всіх висловлювань спостереження [9, с. 30].

3. Об'єктивність емпіричного базису. К. Поппер пропонує розглядати науку з дещо іншої точки зору, ніж та, яка характерна для різних психологічних шкіл. Він хоче *провести чітку розмежувальну лінію між об'єктивною наукою, з одного боку, й «нашим знанням» — з іншого.* Він готовий допустити, що тільки спостереження може дати нам «знання про факти» й що ми можемо «дізнаватися про факти тільки за допомогою спостереження». Однак таке усвідомлення, таке наше знання не виправдовує й не встановлює істинності жодного висловлювання. З точки зору К. Поппера, питання, яке повинна ставити епістемологія, звучать так: які найкращі способи критики наших теорій (гіпотез, припущень), а не захисту їх проти сумнівів? І якого роду наслідки ми можемо відібрати для цієї мети, враховуючи, що вони, у свою чергу, повинні інтерсуб'єктивно перевірятися? [5, с. 79–80]. Концепція наукової об'єктивності К. Поппера відіграє важливу роль у запропонованому ним вирішенні проблеми емпіричного базису [6, с. 52]. Відповідно до цієї концепції, якщо ми хочемо дотримуватися нашої вимоги об'єктивності наукових висловлювань, то ті висловлювання, які належать до емпіричного базису науки, також повинні бути об'єктивними, тобто повинні допускати інтерсуб'єктивної перевірки. При цьому інтерсуб'єктивна перевірюваність завжди означає, що з висловлювань, що підлягають перевірці, можна вивести інші перевірювані висловлювання. Таким чином, якщо базисні висловлювання, у свою чергу, повинні допускати інтерсуб'єктивну перевірку, то в науці не залишиться остаточно встановлених висловлювань. У науці не можуть існувати висловлювання, які не можна було б перевірити, а отже, в ній не може бути й висловлювань, які не можна було б спростувати, спростувавши деякі з їхніх наслідків [5, с. 25]. Пізніше в інших своїх дослідженнях, зокрема в знаменитих працях «Відкрите суспільство та його вороги» [10, розділи 23, 24], «Злиденність історизму» [11, розділ 32], К. Поппер, дещо узагальнивши формулювання інтерсуб'єктивної перевірки, детально показав, що вона є тільки найважливішим аспектом більш загальної ідеї інтерсуб'єктивної критики або, інакше кажучи, ідеї взаємного раціонального контролю за допомогою критичної дискусії [6, с. 53]. В класичній статті «Логіка соціальних наук» він також показав, що те, що можна назвати науковою об'єктивністю, ґрунтується винятково на тій критичній традиції, яка, незважаючи на всякого роду опір, так часто дозволяє критикувати пануючу догму [12, теза 12, с. 95].

До теперішнього часу, пояснює К. Поппер, такого роду об'єктивний і непсихологічний підхід завоював досить широке визнання щодо логічних висловлювань. Однак, зазначає він, як тільки ми переходимо до емпіричних висловлювань науки, становище різко змінюється. У цій сфері всі переконані, що емпіричні висловлювання ґрунтуються на окремих актах нашого чуттєвого досвіду, таких як сприйняття, або, використовуючи формальний спосіб мовлення, на протокольних реченнях. Більшість людей, звичайно, розуміє, що будь-яка спроба обґрунтовувати логічні висловлювання, виходячи з протокольних речень, є прояв психологізму. К. Поппер думає, що й висловлювання логіки, й висловлювання емпіричної науки перебувають в однаковому становищі. Існує тільки один спосіб переконатися в правильності ланцюжка логіч-

них міркувань. Полягає він у перетворенні цього ланцюжка в форму, в якій вона найбільш легко перевіряється. Ми розбиваємо цей ланцюжок на безліч дрібних кроків, кожен з яких легко перевірити будь-якій людині, яка володіє логічним методом перетворення речень. Відносно емпіричної науки становище багато в чому схоже. Будь-яке емпіричне наукове висловлювання можна представити (описуючи хід експерименту) таким чином, щоб кожен, хто знає відповідну методику, міг перевірити його. І якщо в результаті він відкине даний вислів, то ми не будемо задоволені, якщо він при цьому пошлеться тільки на випробовуване ним почуття сумніву чи почуття переконаності, що ґрунтується на його сприйняттях. Навпаки, він повинен сформулювати твердження, яке суперечить нашому висловлюванню, та вказати, як його можна перевірити [5, с. 80, 81].

4. Відносність базисних висловлювань. Вирішення трилеми Я. Фріза.

Кожна перевірка теорії, що закінчується її підкріпленням¹ або її спростуванням, повинна зупинитися на тому чи іншому базисному висловлюванні, яке ми вирішуємо прийняти. Базисні висловлювання, на яких ми зупиняємося й вирішуємо прийняти як переконливі й досить перевірені, без сумніву, мають характер *догм*, але тільки остільки, оскільки ми можемо відмовитися від виправдання їх подальшими аргументами (або подальшими перевірками). Однак догматизм такого роду нешкідливий, оскільки за необхідності перевірку таких висловлювань можна легко продовжити. К. Поппер допускає, що це також робить ланцюг дедукції в принципі нескінченним. Однак такого роду «*нескінченний регрес*» також нешкідливий, оскільки в нашій теорії просто не ставиться питання про те, щоб спробувати при його допомозі довести якесь висловлювання. («Наведені міркування К. Поппера, — пише З.А. Сокулер, — ведуть до висновку кардинальної важливості: емпіричний базис наукових теорій не має абсолютного й безперечного гаранта. Він також може піддаватися критиці, перевірятися й переглядатися» [8, с. 14]). І, нарешті, про психологізм. К. Поппер знову ж допускає, що рішення прийняти деяке базисне висловлювання й задовольнитися цим причинно пов'язано з нашим сприйняттям, особливо з чуттєвими сприйняттями. Однак ми не намагаємося виправдовувати базисні висловлювання, виходячи з цих сприймань. Сприйняття можуть мотивувати рішення, а отже, й прийняття або неприйняття певного висловлювання, але базисне висловлювання не може бути виправдане ними — як не можна виправдати щось, стукаючи кулаком по столу [5, с. 86–88].

Вирішення К. Поппером проблеми емпіричного базису наочно ілюструється знаменитим висловлюванням: «В емпіричному базисі об'єктивної науки, таким чином, немає нічого «абсолютного». Наука не спочиває на твердому фундаменті фактів. Жорстка структура її теорій піднімається, так би мовити, над болотом. Вона подібна будівлі, спорудженій на палях. Ці палі забиваються в болото, але не досягають ніякої природної або «даної» підстави. Якщо ж ми перестаємо забивати палі далі, то зовсім не тому, що досягли твердого ґрунту.

¹ Проблема підкріплення (не підтвердження!) наукових теорій розглянута в іншій моїй публікації. — В.Д.

Ми зупиняємося просто тоді, коли переконаємося, що палі достатньо міцні й здатні, принаймні деякий час, витримати тягар нашої структури» [5, с. 93–94].

Висновки. Отже, в цій статті викладена пропозиція філософії науки «критичний розум» щодо вирішення проблеми емпіричного базису (досвіду як підстави) науки, яка може бути використана в рамках висунутої автором цієї статті фундаментальної логіко-методологічної концепції критично-правового мислення в подальших дослідженнях для переосмислення розуміння досвіду як підстави юридичної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Рабінович П.М.* Методологія вітчизняного загальнотеоретичного правознавства: деякі сучасні тенденції // *Право України*. – 2014. – № 1. – С. 11–21.
2. *Козюбра М.* Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості // *Право України*. – 2014. – № 1. – С. 22–32.
3. *Кельман М.С.* Методологічна ситуація у сучасному правознавстві та тенденція розвитку його методології // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 4–8.
4. *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук*. Карл Поппер и его критики. Перевод с англ. Д.Г. Лахути. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 464 с.
5. *Popper Karl R.* The Logic of Scientific Discovery [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-text/popper-logic-scientific-discovery.pdf>.
6. *Садовский В.Н.* Карл Поппер и Россия. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.
7. *Popper Karl R.* Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. – Oxford, Clarendon Press, 1979. – P. 106–152.
8. *Сокулер З.А.* Проблема обоснования знания (Гносеологические концепции Л. Витгенштейна и К. Поппера). – М.: Наука, 1988. – 176 с.
9. *Popper Karl R.* My Solution of the Problem of Induction [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.kcvs.ca/martin/phil334/papers/popper.pdf>.
10. *Popper Karl R.* The Open Society and Its Enemies. – London: Routledge, 1945. – 755 p.
11. *Popper Karl R.* The Poverty of Historicism. – London, Routledge and Kegan Paul, 1957. – 153 p.
12. *Popper Karl R.* The Logic of the Social Sciences [Electronic resource]. – Access mode: www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf.

REFERENCES

1. *Rabinovych P.M.* Metodolohiia vitchyznianoho zahalnoteoretychnoho pravoznavstva: deiakі suchasni tendentsii // *Pravo Ukrainy*. – 2014. – № 1. – S. 11–21.
2. *Kozyubra M.* Metodolohiia pravoznavstva i metodolohiia prava: spivvidnoshennia poniat ta yikh osoblyvosti // *Pravo Ukrainy*. – 2014. – № 1. – S. 22–32.
3. *Kelman M.S.* Metodolohichna sytuatsiia u suchasnomu pravoznavstvi ta tendentsiia rozvytku yoho metodolohii // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia. – 2013. – № 5. – S. 4–8.

4. Jevoljucionnaja jepistemologija i logika social'nyh nauk. Karl Popper i ego kritiki. Perevod s angl. D.G.Lahuti. – M.: Jeditorial URSS, 2000. – 464 s.
5. *Popper Karl R.* The Logic of Scientific Discovery [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-text/popper-logic-scientific-discovery.pdf>.
6. *Sadovskij V.N.* Karl Popper i Rossija. – M.: Jeditorial URSS, 2002. – 280 s.
7. *Popper Karl R.* Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. – Oxford, Clarendon Press, 1979. – P. 106–152.
8. *Sokuler Z.A.* Problema obosnovanija znanija (Gnoseologicheskie koncepcii L. Vitgenshtejna i K.Poppera). – M.: Nauka, 1988. – 176 s.
9. *Popper Karl R.* My Solution of the Problem of Induction [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.kcvs.ca/martin/phil334/papers/popper.pdf>.
10. *Popper Karl R.* The Open Society and Its Enemies. – London: Routledge, 1945. – 755 p.
11. *Popper Karl R.* The Poverty of Historicism. – London, Routledge and Kegan Paul, 1957. – 153 p.
12. *Popper Karl R.* The Logic of the Social Sciences [Electronic resource]. – Access mode: www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf.

Десятник В.О. Проблема емпіричного базису наукових теорій

У статті викладено пропозицію філософії науки «критичний розум» щодо вирішення проблеми емпіричного базису (досвіду як підстави) науки.

Ключові слова: емпіричний базис, чуттєвий досвід, об'єктивність емпіричного базису, відносність базисних висловлювань.

Десятник В.А. Проблема эмпирического базиса научных теорий

В статье изложено предложение философии науки «критический разум» по решению проблемы эмпирического базиса (опыта как основания) науки.

Ключевые слова: эмпирический базис, чувственный опыт, объективность эмпирического базиса, относительность базисных высказываний.

Desiatnyk V. The problem of the empirical basis of scientific theories

This article contains a proposal of philosophy of science “critical reason” on address of the problem of the empirical basis (experience as a base) of science.

Keywords: Empirical basis; Sensory experience; Objectivity of empirical basis; Relativity of basic statements.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2016.